

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ده	پیشگفتار چاپ چهارم
۱	پیشگفتار
۵	فصل اول: تعاریف و کلیات
۵	تعریف فرش
۵	واژه قالی
۶	سیر تاریخی اسلوبهای بافت فرش
۱۲	پیشینه مصالح و مواد اولیه فرش
۲۳	تحولات کانونهای بافت فرش
۸۸	منابع
۹۰	فصل دوم: دوران پیش از تاریخ
۹۰	گاه‌شماری تاریخی
۹۱	فرش در اسطوره‌ها
۹۵	بافت فرشهای پرزدار در عصر مفرغ
۹۹	بافته‌های مکشوفه در شهر سوخته
۱۰۳	منابع
۱۰۴	فصل سوم: دوران باستان
۱۰۴	مدخل و گزارشهای کهن
۱۰۸	کهن‌ترین نقش قالی
۱۱۰	پازیریک: نقطه عطف تاریخ فرش ایران و جهان
۱۳۴	حمله اسکندر و حکومت سلوکیان

صفحه	عنوان
۱۳۵	اشکانیان (پارتها) - ظهور مسیحیت
۱۳۷	ساسانیان
۱۴۷	منابع
۱۴۹	فصل چهارم: دوران اسلامی (سده‌های نخستین)
۱۴۹	هنر و آیین برابری و برادری
۱۵۱	منع شبیه‌سازی و پرهیز از فرش زینتی و گوهرنشان
۱۵۲	فرش و متون تاریخی و جغرافیایی
۱۵۷	اهمیت فرش در اسلام و ترویج آن در سایر کشورها
۱۶۵	منابع
۱۶۷	فصل پنجم: دوران ایلخانیان، تیموریان و ترکمانان
۱۶۷	ایلخانیان
۱۶۹	تیموریان
۱۸۰	ترکمانان
۱۸۱	منابع
۱۸۳	فصل ششم: دوران صفویان (عصر زرین قالی بافی)
۱۸۳	الف) شاه اسماعیل
۱۸۴	ب) شاه تهماسب
۱۸۵	پ) شاه عباس
۲۳۲	منابع
۲۳۴	فصل هفتم: دوران افشاریان و زندیان
۲۳۴	الف) افشاریان
۲۳۷	ب) زندیان
۲۴۱	منابع
۲۴۲	فصل هشتم: دوران قاجاریان
۲۴۲	رونق و احیای قالی بافی

۲۴۴	راه‌اندازی شرکتهای چندملیتی فرش
۲۴۷	فرش و اقتصاد بیمار
۲۴۸	سازمان تولید فرش
۲۵۰	کهنه کردن قالی
۲۵۱	گزارشهای کنسولی از وضع فرش در ایران
۲۵۲	کار کودکان و زنان
۲۵۳	مواد اولیه قالی‌بافی
۲۵۵	تعداد قالی‌بافان و دار قالی‌بافی
۲۵۶	فاجعه رنگهای جوهری
۲۵۹	خروج چند کانون بافندگی از تابعیت ایران
۲۶۰	صادرات فرش در دوران قاجار
۲۶۷	طرح و نقش و فرشهای تاریخی دوران قاجار
۲۸۰	گزارشهای تحسین‌آمیز مأموران خارجی
۲۸۱	انتشار دو کتاب در زمینه فرش ایران
۲۸۲	منابع
۲۸۵	فصل نهم: دوران پهلویان
۲۸۵	نظام تولید فرش و منابع نیروی انسانی آن
۲۸۷	دستمزد قالی‌بافی
۲۸۸	آمار قالی‌بافی
۲۹۰	کار زنان و اطفال
۲۹۰	شرایط غیر بهداشتی قالی‌بافی
۲۹۱	اختراع دار قالی‌بافی بهداشتی
۲۹۲	آفت جفتی‌بافی و بی‌گره‌بافی
۲۹۴	رسمیت یافتن «متر» در معاملات فرش
۲۹۴	انتشار کاغذ شطرنجی چاپ شده برای طراحی فرش
۲۹۴	صدور نوعی شناسنامه برای فرش
۲۹۵	جمع‌آوری نقشه‌های قدیمی فرش

صفحه	عنوان
۲۹۵	کمیسیون قالی ایران
۲۹۵	اولین مسابقه طراحی نقشه فرش
۲۹۶	آموزش قالی بافی و نقشه کشی
۲۹۷	ورود فرش ماشینی
۲۹۸	تشکیلات صنعت فرش در دوران پهلوی
۲۹۸	مؤسسه قالی ایران
۳۰۰	شرکت سهامی فرش ایران
۳۰۲	تشکیلات و تجهیزات شرکت فرش
۳۰۴	مرکز صنایع دستی
۳۰۵	انجمن دوستداران فرش ایران
۳۰۵	موزه فرش ایران
۳۰۶	صادرات فرش
۳۱۱	گزارشهای خارج از کشور در مورد فرش ایران
۳۲۰	نمونه فرشهای دوران پهلویان
۳۲۹	منابع
۳۳۱	فصل دهم: دوران جمهوری اسلامی (تا ربع اولیه قرن)
۳۳۱	استقرار روش پیمان سپاری ارزی
۳۳۳	استقرار نظام تولید انبوه فرش
۳۳۶	دومین مسابقه طراحی نقشه فرش
۳۳۶	استقرار نظام تشکیلات موازی در زمینه فرش
۳۳۹	آمار تولید فرش
۳۴۰	وضعیت فرش و زیراندازهای عشایری
۳۴۱	صادرات فرش و بازارهای جهانی
۳۴۲	فرش ایران در بازارهای جهانی
۳۴۴	رقبای فرش ایران در بازارهای جهانی
۳۴۴	تحریم و تقلید از فرش ایران

صفحه	عنوان
۳۴۶	استقرار نظام آموزش دانشگاهی فرش
۳۴۷	مطالعات و تحقیقات فرش دستباف
۳۵۲	رویدادهای مهم
۳۶۶	نمونه‌هایی از فرشهای دوران ربع اولیه جمهوری اسلامی
۳۸۲	منابع
۳۸۳	نتیجه و حاصل سخن
۳۸۶	نمونه سؤال برای آزمون
۳۸۹	فهرست و منابع تصویرها
۳۹۸	نهادنامه
۴۰۲	کتابنامه
۴۰۴	نامنامه
۴۱۴	جاینامه
۴۲۲	چکیده انگلیسی

مقدمه چاپ چهارم

چاپ اول، دوم و سوم این کتاب با توجه به استقبالی که جامعه دانشگاهی از آن به عمل آورده است خیلی زود نایاب شد. بدین جهت کتاب مذکور برای چهارمین بار به زیر چاپ رفت. البته در این تجدید چاپ، کوشش شد تا ضمن زدودن چند غلط چاپی، برخی از رخدادهای دیگر فرش به آن اضافه شود. حقیقت این است که در سالیان اخیر برخلاف همه سخنهایی که راجع به تولید و بازرگانی فرش ایران زده می‌شود، نه کشفیاتی در زمینه فرش به عمل آمده و نه تحقیقات ارزنده‌ای درباره آن صورت گرفته و نه اصولاً برنامه‌ای جامع برای آن تنظیم یافته است ولی فرش ایران به اعتبار گذشته شکوهمند و درخشان خود راهش را همچنان ادامه می‌دهد و این «تاریخ آینده» است که قضاوت خواهد کرد چطور این کالای هنری در این فضای شلوغ و رقابتی بازار جهانی دنیای فرش که اطرافش را از یک طرف «محورهای تقلید و رقابتهای مکارانه» و از طرف دیگر «سیمهای خاردار تحریم» احاطه کرده است هنوز وجود دارد و هنوز فرش را به ایران و ایران را به فرش می‌شناسند.

فضل‌الله حشمتی رضوی

پیشگفتار

تاریخ، علم کشف رویدادهای به وقوع پیوسته در موضوع ویژه‌ای است و رخدادهای گذشته را، که متأثر از شرایط منبث از آن است، مورد بررسی و گفتگو قرار می‌دهد. اگر از این تعریف برای «فرش» استفاده کنیم می‌توانیم بگوییم تاریخ فرش ایران سرگذشت رشتن و بافتن زنان و مردانی است که در سرزمین گسترده فلات ایران دست‌بافته‌های خود را، به ویژه آن گروه که با اسلوب «خوابدار گره خورده»، به نام «قالی» با رنگی که از ذهنیت آنان برآمده و در تاروپود آن نشسته است (با عشق به مبدأ هستی و اکثر بدون نام و نشانی از خود) بافته‌اند و بی‌ادعا این راه و رسم و سنت را به نسل امروز تحویل داده‌اند. بنابراین آنچه در این تاریخ‌نویسی به عنوان پایه و محور روی آن تکیه می‌شود: «رخدادهای نظام تولید و داد و ستد آن به انضمام منابع انسانی» است که هر چقدر در دل تاریخ جلو می‌رویم مسائل شفاف‌تر و دست‌آخر با آمارهای کارکرد توأم می‌شود. بدیهی است چشم‌انداز و بحث اصلی ما بر محور دست‌بافته‌های خواب‌دار و گره‌خورده که به آن «قالی» گفته می‌شود استوار است.

کتابی که اکنون در زمینه تاریخ پر فراز و نشیب فرش ایران تدوین یافته حاصل مطالعاتی است که با استفاده از اطلاعات گردآوری شده از منابع مختلف داخلی و خارجی و آخرین یافته‌های آماری و مستندات قانونی سرانجام یافته است. کتاب حاضر قلمرو نوشتاری خود را پس از بحثهای مقدماتی و پیشینه کانونهای بافت از زمان «تهمورث» در عصر پیش از تاریخ و در دل اسطوره‌ها از «رشتن» و «بافتن» آغاز می‌کند و پس از خاستگاه نخستین به دوران باستان یعنی مادها، هخامنشیان، سلوکیان، اشکانیان و ساسانیان می‌پردازد و سپس وارد سده‌های نخستین

دوران اسلامی می‌شود که پس از فتح ایران و خلافت امویان و عباسیان به حکومت‌های ترکان غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی می‌رسد و موضوع فرش را پی می‌گیرد. تاریخ میانه ایران با حمله مغولان آغاز می‌شود که ایلخانیان و تیموریان در ادامه همین دوره ظهور می‌کنند. این دوره گرچه با خون‌ریزی فراوان توأم است، ولی از اعتلای هنرهای ایرانی به ویژه نگارگری خالی نیست؛ ضمناً دوره مذکور زمینه‌ساز مساعدی برای به وجود آمدن عصر درخشان قالی‌بافی می‌شود که به تاریخ جدید ایران می‌پیوندد. تاریخ جدید ایران با عصر صفویان شروع می‌شود که دوره زرین قالی‌بافی ایران را به همراه دارد. اکثر قالیهای نفیس در موزه‌های جهان که از استادی ایرانیان در نقش، رنگ و بافت نشان دارد ثمره تلاش هنرمندان در این دوره است. در ادامه عصر جدید، کتاب به دوره افشاریان و زندیان می‌پردازد که به سبب اقتصاد ضعیف کشور، قالی‌بافی چندان سهمی در آن نداشته است. تاریخ معاصر ایران با دوره قاجاریان و راه‌اندازی شرکت‌های قالی‌بافی چندملیتی آغاز می‌شود که با مداخله بیگانگان و سرمایه خارجی توأم است. در میانه تاریخ معاصر، دوره پهلوی ظهور می‌کند که با دولتی شدن امور و سیطره شرکت فرش همراه است. بخش پایانی کتاب به تاریخ کنونی ایران و قالی‌بافی بسیار گسترده آن در ربع اولیه قرن جمهوری اسلامی ایران اختصاص دارد و تاریخ قالی‌بافی تا استقرار مرکز ملی فرش ایران ادامه می‌یابد و بعد از آن موضوع به «تاریخ فردا» موكول می‌شود؛ با امید آنکه نهاد عظیم این هنر ملی و سنتی گسترش بیشتری از گذشته داشته باشد.

روش تدوین کتاب

تدوین کتاب با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای سامان یافته است و برای ضبط و بازنویسی آن:

۱. سعی شده است کتاب «مستند» باشد. این مستندات حتی در دوره‌های اخیر که مؤلف از ذهنیات و مشاهدات خویش و تاریخ شفاهی نقل می‌کند از یاد نرفته است.

۲. دقت شده است کتاب حتی الامکان مطابق برنامه دروس رشته کارشناسی فرش سامان یابد و درس تاریخ فرش با دروس دیگری چون «جغرافیای فرش»، «زیباشناسی فرش»، «سیر تحول و تطور نقوش و نمادها»، «شناخت قالیهای موزه‌ای» و دروس دیگر مخلوط و متراکم نشود و موجباتی را برای تداخل موضوع و تکرار مسائل فراهم نسازد. بنابراین از بررسی مسائل مذکور در این کتاب به لحاظ اینکه در درس دیگری مطرح می‌گردد خودداری شده است.

۳. خواسته شده است کتاب «روشمند و گاه‌شمار» تنظیم شود؛ به عبارت دیگر وقایع تاریخی با رخدادهای فرش گره بخورد و در مقاطع گوناگون گاه‌شماری مناسب در برابر چشم خواننده قرار گیرد.

۴. تلاش شده است در برابر نظریات گوناگون، عین نظریات مطروح برای اطلاع از کم و کیف حادثه بیان شود، ولی هر جا توضیح اضافی لازم بوده در «متن» و گاه در «حاشیه» به آنها اشاره شده است.

۵. سرانجام سعی شده است به کمک تصویر و عکس از نمونه‌های تاریخی فرش ایران گره توصیفهای کلامی که در این کتاب مطرح شده گشوده گردد. این کار نه از باب تزیین کتاب، بلکه به جهت ضرورت کامل صورت گرفته است. کتاب حاضر در بردارنده تحولات و رخدادهای فرش‌بافی ایران است که به سبب گستردگی آن در ابعاد زمانی و مکانی به یقین نمی‌تواند مجموع نمونه‌های تاریخی فرش و جزئیات آن را شامل گردد. این سخن نه فقط بدان سبب است که تحولات و رخدادهای گوناگون و پراکنده و تاریخ‌نویسی آن در این باب، کار را دشوار کرده است، بلکه هم از آن جهت که در منابع تاریخی هنر فرش هنوز نکات تاریک و ناشناخته به انضمام نظریات ثابت نشده فراوان وجود دارد. این منظور وقتی بیشتر محسوس می‌شود که دریابیم ارتباط دادن بافت فرشی به منطقه‌ای از فلات ایران حتی مخاطره‌آمیزتر از تاریخ‌یابی بافت آن است که در چه دوره‌ای از تاریخ بافته شده است. از طرفی جریانهای سیاسی و تاریخی به قضایا دامن زده و هاله‌ای از ابهام روی بسیاری از موارد پوشانده است و یا موضوع خودبه‌خود تحت تأثیر مسائل

برانگیخته روز به دست فراموشی سپرده شده است. بنابراین با قاطعیت باید گفت که محتوای تاریخ فرش ایران خلأ بسیاری دارد و در مواردی با تاریکی مطلق مواجه است. بدون تردید کشفیات و تحقیقات آینده بسیاری از مسائل ناشناخته تاریخ فرش ایران را روشن خواهد کرد.

در پایان ضمن سپاسگزاری از سازمان «سمت» و اعضای هیئت علمی و کارشناسان امور پژوهشی، هنری، ویرایش، تدوین و آماده‌سازی این سازمان، امتنان ویژه خود را از یادآوریه‌ها و نکته‌یابیهای دوست فرزانه فاضل و محقق گرانمایه دکتر سیروس پرهام ابراز می‌دارم. امید است با کوششهای عمومی و سازمان‌یافته کانونهای فرش‌پژوهی و دانشگاهی کلیه موارد ناشناخته تاریخ فرش ایران مورد شناسایی و مطالعه قرار گیرد و گشایش بیشتری در راه توسعه این هنر صناعی پدید آید.

فضل‌الله حشمتی رضوی